

Napsal Jan Zahradníček

(E*forum, 11. 01. 2017)

*Přednáška Jana Zahradníčka **Útěk před Bohem** reagovala na proměny společenské a politické situace v druhé polovině čtyřicátých let a prokázala jejich dopad na člověka a básníka, jeho rodinné zázemí, osobní odpovědnost, které vyústily mimo jiné do Zahradníčkova zatčení a odsouzení v létě 1952 ve vykonstruovaném politickém procesu k třinácti letům odnětí svobody. Zveřejňujeme ji při příležitosti připravovaného vydání Zahradníčkova básnického sešitu, který si směl vést v době svého věznění na Mírově a v Leopoldově v letech 1958–1960. Sešit básní, nalezený v archivu věznice v Leopoldově v březnu 2016 (o jeho nálezu a chystané publikaci viz *echo* z 13. 4. a *zprávu* z 6. 6. 2016), který obsahuje první autorské zachycení veršů vydaných posléze v básnické sbírce Čtyři léta, vyjde počátkem tohoto roku jako faksimile s editovaným přepisem veršů, komentářem a vzpomínkou básníkovy syna péčí Moravské zemské knihovny s vydavatelskou poznámkou literárního teoretika a historika a jejího ředitele Tomáše Kubíčka.*

Přednáška Útěk před Bohem byla publikována poprvé s laskavým svolením básníkovy syna Jana J. Zahradníčka spolu s dvěma dalšími texty (O četbě básní; Básníci, které máme rádi) v Zápisníku o Šaldovi č. 14 (k 22. 12. 2005). Byla nalezena v rodinném archivu v souvislosti s přípravou retrospektivní výstavy věnované Janu Zahradníčkovi, kterou jsme v létě a na podzim roku 2005 přichystali s Tomášem Kubíčkem pro Památník písemnictví na Moravě v Rajhradě. Rukopisy přednášek Jana Zahradníčka zůstaly uchovány, jsou psány černým inkoustem a částečně tužkou na listech o rozměrech 305 x 208 mm. Jejich přesnou dataci nelze zatím bohužel určit. Je však zřejmé (ať už podle různorodých narážek časové, tematické a motivické povahy, tak podle ohlasů v dostupné Zahradníčkově korespondenci a po konzultaci s básníkovou ženou Marií Zahradníčkovou), že vznikaly pro potřeby vystoupení v rámci tzv. Akademických týdnů – setkání katolického studentstva, které se konaly každoročně v létě na řadě míst, zejména na Svatém Kopečku u Olomouce, a jichž se Zahradníček spolu s přáteli a kolegy (Albertem Vyskočilem, Janem Čepem, Zdeňkem Kalistou, Dominikem Peckou aj.) od druhé poloviny 30. let pravidelně účastnil.

Přednášky Básníci, které máme rádi a Útěk před Bohem byly připraveny v poválečné době pro obnovená setkání Akademického týdne, která se uskutečnila v Praze v letech 1946–1947. V roce 1947 se Zahradníček Týdne prokazatelně zúčastnil (viz korespondence s Albertem Vyskočilem a dr. Křížovou – tajemnicí Akademického týdne), a to pravděpodobně s přednáškou Básníci, které máme rádi. Předchozího roku z cesty do Prahy zřejmě na poslední chvíli sešlo (dopis Albertu Vyskočilovi z 12. listopadu 1946), což ovšem nevylučuje, že právě pro toto setkání byla připravena

přednáška Útěk před Bohem, která zejména rozvíjením základní teze filozofa Maxe Picarda upomíná na četné motivy, s nimiž se setkáváme ve verších La Saletty a v básních Roušky Veroničiny, na nichž tehdy pracoval. Titul zde publikované přednášky doplňujeme na základě informace básnickovy manželky.

Jan Wiendl

Jan Zahradníček: Útěk před Bohem

Žijeme ve světě, který možno snad nejuvýstižněji charakterizovat slovy Maxe Picarda jako útěk před Bohem. Rytmus našeho života se nezadržitelně zrychluje, přibývá mu na zběsilosti, čím více se jeví tento spěch nesmyslným. Marně bychom hledali jeho smysl, marně bychom se ptali utíkajících na jejich cíl, útěk se stal sám sobě účelem. Jsou prostě na útěku, a neví se už dobře, odkud a před kým utíkáme a kam utíkáme. Zbývá jen útěk, a jestliže tvrdil Péguy, že se svět změnil méně od doby Kristovy než za posledních třicet let, která uplynula od jeho dětství, mohly bychom ho my, současníci katastrofálních převratů, které jsou také jen částí obecného údělu, přetrumfnout tvrzením, že se svět změnil více za poslední tři čtyři léta než za celou éru křesťanství. Důsledky tohoto zjevu, který Picard takto označil, pronikají do všech oblastí našeho života a pozměňují jej. Věci a děje ztrácejí úměrnost, jedny se rozrůstají do obludných dimenzí a druhé vedle nich chřadnou. Vezměme si rozvoj průmyslu a vezměme si moderní válku, oba tyto zjevy, které spolu váže patrná vzájemnost, možno-li vůbec ve světě útěku mluvit o vzájemnosti, nabývají takových rozměrů, že vůbec přesahují lidské slovo. Nelze je slovem obsáhnout a slovem zažehnat, jsou každý den větší. A vezměme si vedle nich věci tak dávné a neměnicí se, jako je rodina a jako je básnictví, zjevy zdánlivě tak od sebe vzdálené, a přece k sobě patřící, zjevy prvotné – z doby, kdy lidstvo ještě neutíkalo.

Jak se jim daří dnes, jak se jim daří na útěku? Neboť útěk se stal všeobecným, strhuje s sebou všechno. Je na útěku rodina a je na útěku básník, a nedaří se jim dobře. Rodina je svou povahou a uzpůsobením co nejméně zařízena pro útěk. Je těžká, neohrabaná a mnohotvárná, a již pouhé přestěhování z ulice do ulice, a tím více z města do města ji může hodně pošramotit nebo podlomit v její odolnosti. Neboť rodina miluje místo, kde se utvořila, zakořeňuje do něho a málem se s ním ztotožňuje. Rodina nejsou už jenom její členové, matka, otec a děti, nýbrž i ovzduší, které je obklopuje, tvoříc kolem nich ochranné předivo, které i později, když děti z domova odcházejí, je doprovází a chrání před osudným zraněním a ztroskotáním. Říká se sice, že je hodně předsudků a neodůvodněné hrdosti v tom, co spojuje dospělého člověka s jeho počátky, s jeho rodinou a s neviditelným řetězem předků, kteří všichni pracovali na jeho podobě, tak jako on je tajemným způsobem účasten na osudu jejich. Někdy opravdu nemá člověk důvodu k hrdosti nad tím, co zdědil po předcích. Ale přesto, věci, které životu pomáhají a jej chrání, jsou povýšeny nad jakékoli výtky, zrovna tak jako není fetišismem ta úcta k hmotným předmětům, které člověka v rodině obklopují. Nábytek opotřebovaný a prosáklý dlouhodobým soužitím, zvláštní vrzání dveří

a pohled z okna, který si člověk za zavřenými víčky odnáší na věčnost, to všechno pomáhá k vytváření onoho ochranného přediva, za kterým dýchá stále se obrozující srdce rodu.

Rodina je částí svého bytí ponořena do věčnosti, věci a tváře se v ní míjejí i trvají, zatímco se svět ve zběsilém útěku žene kolem, střídaje rychle své bohy a bůžky, v rodině vládne postoj úcty k tomu, co zůstává. Na této úctě, na úctě k tomu, co opravdu bylo (na rozdíl od toho, co se jen zdálo a zmizelo jako včerejšky bez zítřků) a co vydalo svůj plod, na lásce dvou lidí, z které vzešlo dítě, je rodina založena. Proto také tam, kde tato úcta přestává, přestává rodina a začíná rozpad a útěk. Příčiny tohoto rozpadu nestačí hledat v rozpadu mravním, který je sám následkem příčin hlubších, následkem znevážení a zlehčení života vůbec, braní na lehkou váhu té drahocenné tkáně, z které jsme utvořeni. Ten pocit posvátnosti všech věcí života, který patří k člověku tak jako jeho vzpřímená chůze, zdá se podlomena v tomto světě útěku, který jej bez skrupulí udupává. Proto není lehké a žádá si přímo hrdinství setrvat při rodině, když všechno směřuje k tomu, aby byla likvidována.

A co básník? Básník je zrovna tak špatně vybaven pro útěk jako rodina. Je značně nepohyblivý, a hledí-li jedním okem nedočkavě k budoucnosti, obrací druhé se steskem do minulosti, minulost a budoucnost si tento čtenář věčnosti častokrát lehce zaměňuje. A protože branou k blaženosti, po které touží, je mu právě tak jako světcí dnes a zde, zapouští kořeny kdekoli, v žalářích i na zříceninách, a kdyby to bylo možné, zapustil by kořeny i do útěku. Ale tento živel nemůže žádné kořeny přijmout, nemůže je živit a chránit, a tak se básník potácí. Částečně je útekem strhován a částečně se mu vzpírá. Příliš mnoho věcí ví - a u básníka vědět znamená vidět, přímo a bez logického zdůvodňování, příliš mnoho věcí si uvědomuje, aby se mohl jen tak beze všeho, bez vědomí zrady, dát s proudem. Ale na druhé straně je odkázán na to své dnes a zde, je spojen se svým společenstvím poutem dvojnásobným, jako člověk a jako básník, potřebuje pro svá slova ozvěnu, bez které by zahynul. Musí tedy on, který je svou podstatou mimo útěk, hovořit tak, aby mu utíkající rozuměli, a v tom je jeho kříž, neboť začne-li utíkat, přestane zpívat, a začne-li zpívat, přestává útěk a všechny věci se vracejí na svá původní místa, nastává chvíle krásy a svěžesti „jak na počátku stvoření“. Nezbyvá mu tedy než se ubírat po samém srázu útěku a těch „marných situacích“, odkud by měl stejně daleko do svého úniku a zmaru i do světa trvání. Je to cesta úzká a nebezpečná, a velmi mnoho básníků na ní ztroskotalo a ještě ztroskotá, protože nebyli poslušni svého vnitřního hlasu a šlápli tam, kam šlapat neměli. A třebaže se to nepozná hned - tak jak se často na první pohled nedá rozeznat báseň od nebásně - pozná se to přece, možná až za rok, možná za deset let.

Ale přes nejistotu všech měřítek a vah dovedeme určit hranici, za kterou poslání básníka už zcela jistě přestává. Tam také přestává jakákoli omluva a jakékoli smlouvání, tam prostě básník nemá a neměl nikdy co dělat, chce-li dále zůstat básníkem. Tam se také básník ocitá co nejdále od toho, o čem jsme hovořili, od rodiny a jejího tajemství, které je tajemstvím věrnosti a naděje, ale zato v samém jícnu jejího protinožce, té obludy, která se odedávna živí slzami, potem a krví lidských rodin,

molocha studeného a lživého, žádajícího si stále hojnějších obětí, stále bezmeznější pocty, stále krutějšího otroctví, modly hrozné a obávané, která má jméno moderní, totalitní stát. Aby bylo jasno: říkám-li moderní stát, nemíním tím stát určitý, nýbrž stát vůbec. Všechny moderní státy se vyvíjejí k totalitě, liší se jen stupněm vývoje. Bývali básníci dvorní a církevní, a byli to znamenití básníci, ale není a nebude básníka moderního státu, protože v něm přestává naděje a začíná pojištění, přestává věrnost a začíná donucení, přestává láska a začíná lhostejnost. V otroctví je možný jen jeden druh zpěvu, zpěv štítivého odporu k zotročiteli a touhy po návratu, touhy po Sionu, tak jak jej zpívali Židé v zajetí babylonském.

Člověk je ve zvláštním postavení. Je příliš slabý, aby dosáhl svého cíle svými vlastními silami. K tomu, aby došel své plnosti, potřebuje instituci, a to celé sítě institucí. A zde právě číhá nebezpečí; ve chvíli, kdy člověk zeslábne, snaží se tyto instituce obrátit proti němu, a místo aby mu sloužily, spoutávají ho a nutí ke služebnosti. A tu člověk buď strčí hlavu do chomoutu a poslouchá toho, čemu měl sám rozkazovat, podvolí se a nechá za sebe rozhodovat, anebo se vzepře, trvá na své svobodě. Víme všichni, že je snadnější to první než to druhé. Je lehčí a bez rizika podvolit se institucím, které se zatím rozrostly a scelily v téměř neproniknutelnou síť zřízení státního, všechno racionalizujícího, všechno registrujícího, všechno předvídatelného. Podvolit se a nechat jim na starosti všechno od narození až po pohřeb. Ať rozhodnou, kde a jak budu bydlet a pracovat, co budu na sobě nosit a jak budu zaopatřen na stará kolena, kdy a jak se budu ženit a vychovávat děti, ba i kterou ruku mám zdvíhat a co si mám myslet a mluvit, co mám mít v lásce a co v nenávisti. Na nic nebude zapomenuto, jenom svobody je se třeba zříci. Snad jsou lidé zmatky a válkami posledního desetiletí tak unaveni, snad se cítí ve své hmotné existenci tak nejisti, že se dost ochotně vzdávají té královské výsady synů božích. Jisto je, že o svobodu člověka se vždycky činily úklady, ale ještě nikdy se jí lidé tak snadno nezříkali.

Ti však, kteří trvají na své svobodě, to mají mnohem nesnadnější, protože svoboda je boj. Svoboda se nepožaduje, svoboda se tvoří každou chvíli v ustavičném aktu osvobozování. Svoboda, kterou mám dnes, musí být znova dobývána zítra, člověk svobodný má před sebou ustavičně nejistotu na rozdíl od člověka zotročeného, o kterého je jednou provždy postaráno. Ale z této nejistoty, kterou nedovolí nahradit všemocnou prozíravostí jakéhokoli lidského zřízení, přichází k němu naděje, neboť jenom člověk svobodný má naději, jenom člověk svobodný se modlí. Tam, kde je o všechno postaráno, naděje začíná být zbytečná, a také modlitba. Zaopatřený otrok nemá naději a nepotřebuje se modlit, a jestliže se modlí za své osvobození, přestává být otrokem, protože si uvědomuje, že má větší cenu než to, co ho zotročuje, a touží, aby to přestalo. Tím však dělá před sebou prázdno nejistoty, odkud k němu vystupuje naděje. A naděje je srdcem svobody, nadějí svoboda dýchá. V hermeticky uzavřeném krunýři lidských systémů je však člověk odříznut od naděje, protože se vzdal budoucnosti, která je jediným místem naděje. I když to rozhořčeně odmítáme, chápeme ubohého člověka těchto časů, který shazuje z ramenou břemeno nejisté budoucnosti a svěruje ji snahám institucí, v jeho očích všemocných a vševědoucích. Jaká úleva, jaké osvobození – aspoň na chvíli! I na smrt možno tak krásně zapomenout.

Je to zase jiná podoba útěku, o kterém jsme mluvili na počátku.

Cítím však, jak tato péče o člověka zajištěného, a tedy nesvobodného je studená, vypočítavá a potměšilá. Moderní člověk utekl z otcovské náruče Boha milujícího, který ho k sobě připoutával jeho svobodou a skrze ni, a svěřil se rukám, které to s ním nemyslí dobře. Moderní stát, říká Bernanos, to všeobecné zbrojení, to všeobecná válka, a ještě nikdy se neprodávalo maso Chudého tak pod cenou jako na jatkách současných bojišť. Postavení rodiny ve světě takto řízeném je ovšem jak jen možno svízelné, lidské rodiny, to jsou ještě poslední ostrůvky naděje a svobody ve spoutaném světě, který přestal doufat. Ze všech stran na ně doráží nevlídnost, a nabízejí-li se jim nějaké výhody, možno se vždycky nadít, že jsou to dary danajské a že se v nich skrývá nějaká záludnost, která je usiluje o něco připravit. Úkol rodiny podle státu je omezen na to, aby dodávala pracovníky a vojáky, a potud snad ještě se může dočkat od státu jakési podpory. Ostatního, jako třeba výchovy dětí, se má zříci. Jsou to výsady vesměs tak staré jako lidské pokolení, proti nimž požadavky moderního státu působí jako nezávazné výmysly. Jestliže však být moderní znamená ničit všechno to, co krásného a zdravého se nám zachovalo z minulosti, tedy je třeba mít odvahu býti nemoderní, protimoderní. Raději snést toto označení, zatím ještě potupné, než se vědomě a dobrovolně účastnit soustavné demolice, která prolézá všemi směry a ze všech stran. Rodina, ve které jsme strávili své dětství a která je a zůstane zdrojem vší poezie, protože zůstává pramenem naděje a svobody, místem nejúžasnějších dobrodružství a nejkrásnějšího hrdinství oběti a odříkání, nemůže být nahrazena a vyvážena žádným jiným zařízením, byť sebedůmyslnějším, a její nepřítomnost zůstává jen místem pláče a neztišeného stesku. Kdykoli se k ní obracíme, kdykoli do ní vstupujeme, dýchá nám do tváře, přes všechnu bídu a narušenost, prvotní teplo lidského rodu a oblažuje nás třpyt Betléma s tvářemi hovádek a se zpěvem andělů. Obcujeme s počátky našeho stvoření, s počátky naší spásy, obracejíce se zády k nespočetným Babylonům, které se budují a boří a budou se budovat a bořit, dokud se nevzchopíme a nezačneme z jejich cihel stavět chrám nového Jeruzaléma.

Zatím však rodina je a zůstává záležitostí Chudého, po jehož zádech se valí všechny pohromy, jím nezaviněné a jeho ohrožující. Vzpomeňme si však na krásné verše Péguyho, že vždycky bylo více oráčů nežli žoldnéřů a více věrnosti nežli zrady. Chudý vydrží a rodina bude zachována. Jejich věc je věcí básníků, kteří nemohou přestat zpívat o chudém, nemohou přestat zpívat o rodině, třebaže je jim to čím dál nesnadnější, protože ve světě útěku věci nejsou už tím, čím se nazývají. Věci jdou jinam a slova jdou jinam a je potřeba nesmírného úsilí, aby slova zase znamenala to, co říkají. Není však nic přehnaného v tom, když od básníků očekáváme tolik věrnosti jako od kohokoli jiného.

Představme si národní společenství, jehož básníci by najednou odloučili svou věc od věci Chudého, přes noc by všichni přeběhli na stranu moci a slávy, zavírajíce oči a zacpávajíce si uši před celým tím královstvím ponížených a uražených, které nikdy nepřestane. Oni však by tvrdili svým životem a svými verši, že toto království bylo už jednou provždy zlikvidováno, že jsou nebo co nevidět budou jen lidé spokojení, kterým

nic neschází a které nic nebolí. A i když by tomu nevěřili, aspoň někteří z nich, protože nejsou tak na hlavu padlí, přece by všichni papouškovali po těch, kteří mají svou moc v rukou, jak je to jen na světě krásné a jak to bude ještě krásnější, jen co se ještě překonají jisté překážky. Poněvadž tak by činili rozsáhlá opatření, aby už nebylo neuznaných básníků a posmívaných malířů, ale aby každý, u koho by se ukázala sebemenší jiskřička nadání, byl hned státem zaopatřen, aby mohl v klidu tu svou jiskřičku rozdmýchávat. Byla by to opravdová honička na Chudého, a kde by ho dopadli, hned by ho důkladně předělali na buržou. Byla by to nakonec společnost báječně animovaných vašnostů, která by měla docela jiné interesy než pozdvihovat rytířsky svůj hlas za ty, na kterých se páše křivda, nebo se sklánět nad bolestí, pro kterou není zde na zemi léku. Ale básník, to znamená být otevřen pro všechny hlasy světa a ani jeden z nich nezavrhnout, a jestliže můžeme od poezie očekávat, že bude předvídat budoucnost aspoň na několik desetiletí, prognóza těchto slepých by nám neposloužila ani na několik měsíců dopředu, protože nevidí a nechtějí vidět víc než ti, kterým slouží.

Nechtělo by se nám žít v takovém národním společenství, a kdybychom se v něm přece octli, stýskalo by se nám a možná, ze zoufalství a ze vzpoury, bychom se uchýlili k nebožtíku Švejkovi, ke Švejkovi Jaroslava Haška, který kromě všech svých zavrženíhodných stránek má aspoň tu přednost, že si dělá švandu z těch, kteří se opíjejí svou mocí, zapomínající na to, že jsou také jen lidmi. Ale byla by to jen slabost chvíle, vím dobře, že je třeba hledat zbraně účinnější a pomocníky spolehlivější a že je také potřeba vynaložit více odvahy, než jí vynaložil Švejk, aby ze sebe dělal hlupáka. Žijeme v dobách, kdy pochybení každého z nás by mohlo mít nedozírné následky pro všechny ostatní. Bylo tomu tak nepochybně vždycky, jenže dnes si tuto solidaritu, která se šíří daleko do minula a daleko do budoucna, se zvláštní ostrostí uvědomujeme, a tím, že si to uvědomujeme, bereme na sebe mnohem více odpovědnosti, než nesli ti, kteří tu šli před námi.

www.ipsl.cz